

LA CONSTRUCCIO DE L'ESPAI RURAL AL BAIX EMPORDA

L'anàlisi de les transformacions del territori com a
base per a la definició de criteris d'ordenació.

Tesi Doctoral presentada en el

Departament d'Urbanisme i Ordenació del Territori

E. T. S. d'Arquitectura de Barcelona

UNIVERSITAT POLITECNICA DE CATALUNYA

per ANTONI AGUILAR I PIERA

Director de la tesi:

Dr. JOAQUIM SABATE I BEL

Girona, estiu de 1993.

1. 3. La identitat de l'espai: Patrons de referència.

1.3.1. Detecció de les pautes.

La sistematització del treball que realitzarem es basarà en la utilització dels instruments o els sistemes de la construcció del territori, els quals fent abstracció s'assimilaran a línies que dibuixen l'espai i que anomenarem "Traces del Territori". Es tractarà de seleccionar entre la trama que es formalitza sobre el territori, jerarquies de sistemes lineals en funció de que sigui possible atribuir-hi funcions estructurants de l'espai i del grau de vinculació que generen, i així disposar d'uns referents sobre els quals recolzar les pautes d'ordre.

Jerarquitzem les traces amb independència de la funció exercida, per tal d'aconseguir una lectura més explícita dels sistemes estructurats damunt el territori, malgrat que, com veurem, això no impedeix que una mateixa traça participi de més d'un nivell jeràrquic en funció de la variabilitat dels sectors que abasta. Convé remarcar en aquest sentit que enfront de la notable permanència en el temps de la continuïtat i dels valors estructurants de les traces, es contraposa molt sovint la pèrdua o inestabilitat de llurs accions funcionals. (vegeu cap. II, on repetidament hem parlat d'aquesta evolució funcional, més concretament en les alteracions del traçat del curs dels rius i en l'evolució del sistema d'accés entre altres).

La sistematització deductiva es canalitzarà bàsicament des de la fragmentació parcel·lària, atès que constitueix, com hem vist, un exponent òptim d'interpretació territorial per l'eloqüent lectura que ens aporta de les aptituds físiques (relleu, pendent, presència de l'aigua) i de les condicions d'ús (secà, regadiu, sense aprofitament). Fragmentació que ens dibuixarà els ordres parcials que assenyalàvem en 2. 4. 2. al parlar dels sistemes d'organització del parcel·lari, i que utilitzarem com a instruments de selecció de les traces.

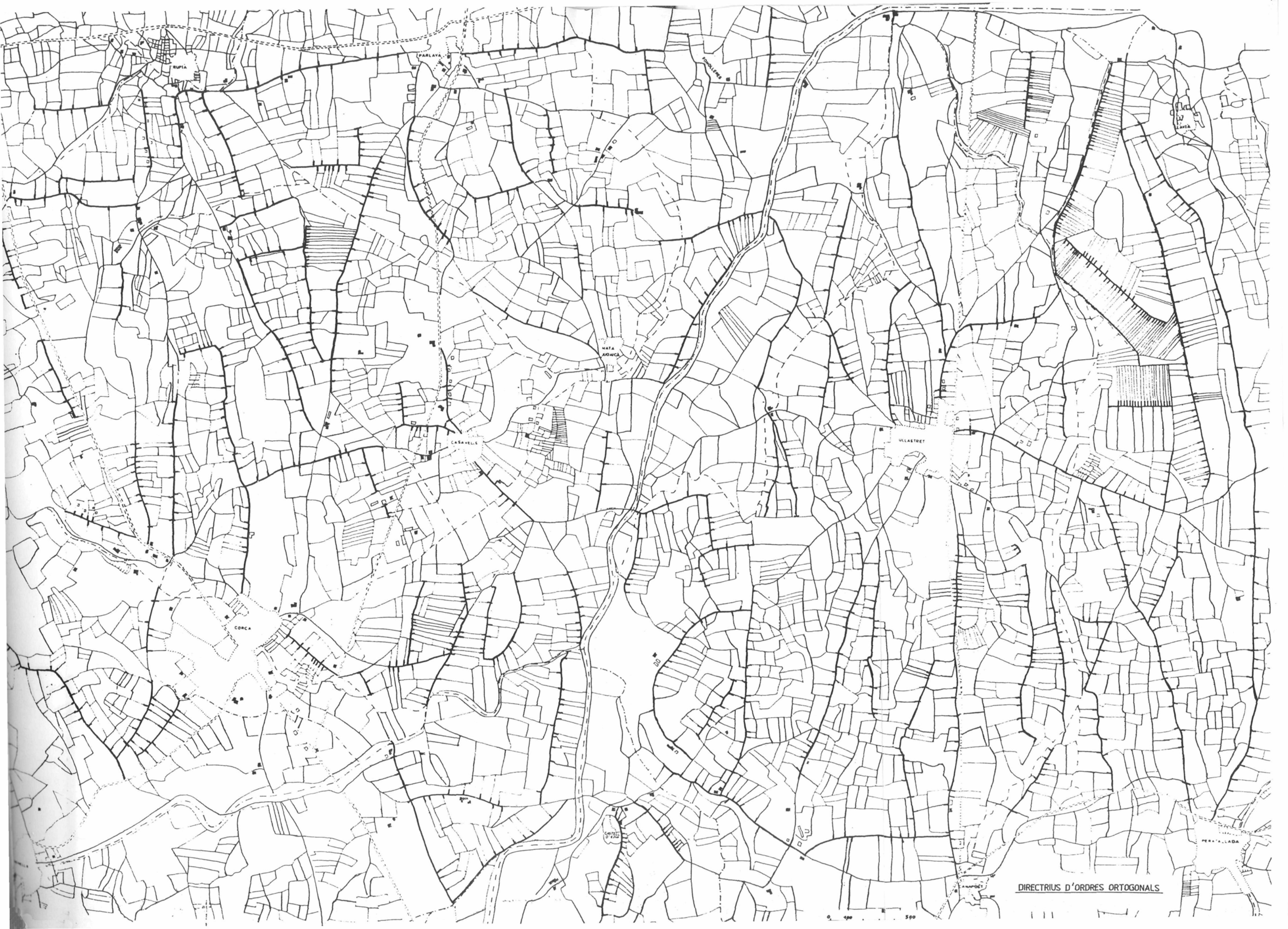
El mètode de treball s'inicia amb la definició damunt del mosaic fragmentat, de línies d'ordre a partir d'un criteri d'ortogonalitat dominant, que arrenghera els sistemes de peces sobre eixos lineals amb contacte per l'aresta de menor dimensió i posició notablement perpendicular dels seus límits. Interpretem aquest criteri com un major grau de vinculació de les peces i una major transcendència de la traça, en tant que implica racionalitzar la fragmentació del sòl i optimitzar la funció de l'eix.

Construïm el plànol que anomenem d'ordres d'ortogonalitat, formalitzant alineacions de punts de contacte orthogonal amb relació a eixos lineals perceptibles. La cadència repetitiva i arrengherada, unilateralment o bilateralment d'unitats amb límits perpendiculars, atorga a l'eix estabilitat i transcendència territorials, coincidents majoritàriament amb fortes empremtes gràfiques, que avalen la seva selecció com a definidor d'un ordre bàsic en el territori.

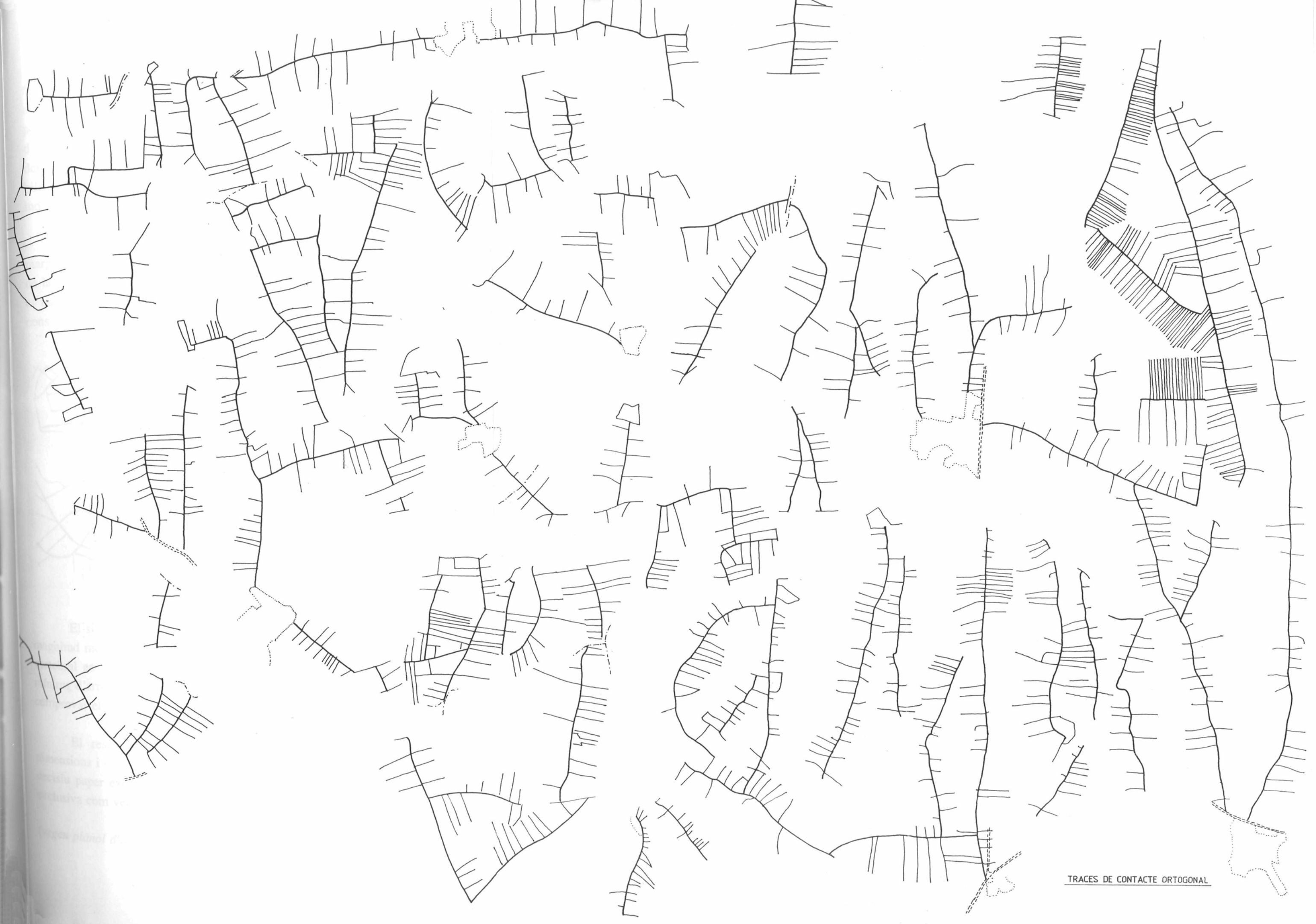
Les alineacions dels punts de contacte permeten confirmar l'abast d'aquest primer nivell de traces estructurants, que reflexem en el plànol incorporant els límits de les peces que s'hi recolzen per tal de llegir l'àmbit vinculat que sovint s'allunya de l'arrengherament amb contacte directe, a la vegada que assenyallem les unitats que causen interrupció en l'eix per tal de fer més intel·ligible el document i acotar les empremtes. Disposem ja d'un primer referent de pauta direccional i dimensional del territori, que més endavant posarem en relació amb les alteracions del relleu.

(vegeu els plànols d'ordres i traces de contacte orthogonal)

DIRECTRIUS D'ORDRES ORTOGONALS

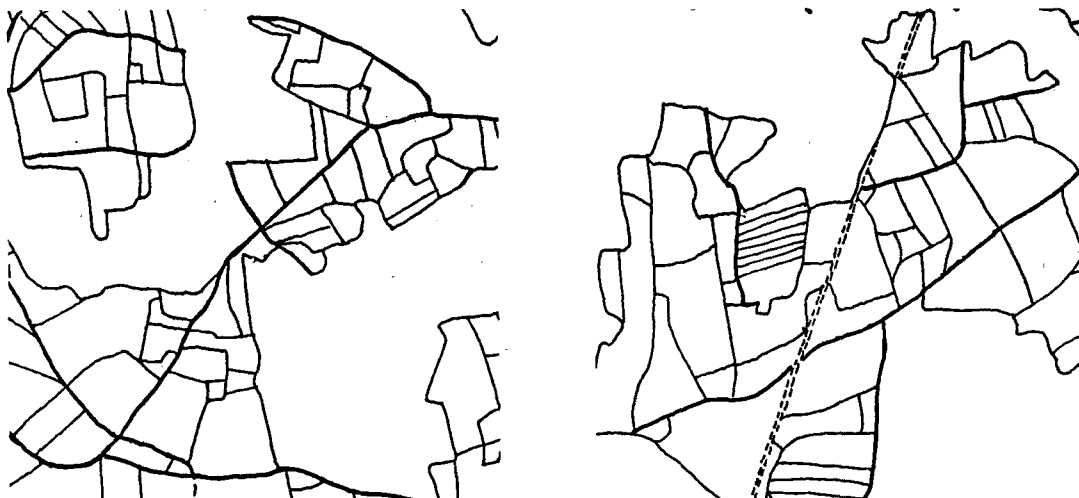
0 100 500

TRACES DE CONTACTE ORTOGONAL

En la recerca de pautes d'ordre en el territori caldrà ara incidir en els sistemes fragmentats que han resultat al marge dels arrencaments de base ortogonal. Amb aquesta finalitat confeccionem un document del qual hem extret aquells sistemes, que permet detectar unes estructures d'ordre menys rigoroses, des d'unitats d'arrencament parcial d'àmbit reduït, eixos més discontinus i amb sensible pèrdua del contacte ortogonal. Malgrat tot s'identifiquen eixos vinculants unilateralment o bilateralment amb contacte de les peces per les arestes majors i menors indistintament.

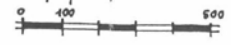
La major discrecionalitat en la concreció de caràcters vinculants dóna un marge d'ambigüitat en la definició dels paquets que no invalida, però, la importància de la seva formalització i dels corresponents eixos, en l'esforç per cercar pautes en el territori i així des del coneixement de les traces aproximar les seves lògiques constructives.

El sistema que es proposa busca el referent vinculant de grups de peces de magnitud molt variable, sobre un eix que geomètricament exerceix un recolzament vertebral en la disposició i/o orientació de les unitats i permet identificar ordres mínims d'arrencament. La menor concreció en la traça de l'eix obliga sovint a comprovar el valor des de l'empremta fotogràfica i sobre el terreny.

El resultat és la definició d'un segon esquema d'arrencaments de dimensions i disposició en l'espai molt més variables, en el qual podem avançar el decisiu paper exercit pels cursos d'aigua en l'ordenació, encara que no de forma exclusiva com veurem més endavant.

(vegeu plànol d'ordres secundaris)

ORDRES SECUNDARIS

De la conjunció dels sistemes de traces de què disposem suggerim una primera estructura global d'organització de l'espai, recolzada en els eixos seleccionats en aquells referents d'ordre. Confeccionem el plànol d'implantació incorporant en el dibuix la perllongació de les traces fora de l'àmbit de vertebració estricta, de les quals es detecta continuïtat i una empremta inequívoca, per tal de fer explícita la lectura del sistema en xarxa que relliga el territori. La presència dels assentaments revela una poc accentuada polarització dins la xarxa, a la vegada que ens predisposa de cara a la decisiva intervenció dels elements d'accés. Tanmateix la homogènia dispersió de les traces indueix la valoració de l'elevat grau de transformació assolit per tot el territori.

(vegeu el plànol de traces vertebrals)

La recerca del diàleg natural-alterat que centra el nostre propòsit i les condicions d'alternança morfològica en què es recolza el treball, obliguen a sistematitzar l'anàlisi d'aquella pauta global des de models agregats en funció del suport natural, superposant les traces sobre l'esquema d'arestes orogràfiques, que fa possible el reconeixement previ de les diverses unitats que integren l'àmbit seleccionat.

La superposició sobre els referents topogràfics definits per les arestes de carena o de llom i de curs d'aigua, confrontarà localitzacions relatives i ordres d'equivalència amb línies de divisòria, de fons o de vessant i condicionants d'orientació, en definitiva nivells de diàleg de la xarxa amb aquell suport dels que deduirem pautes d'interpretació.

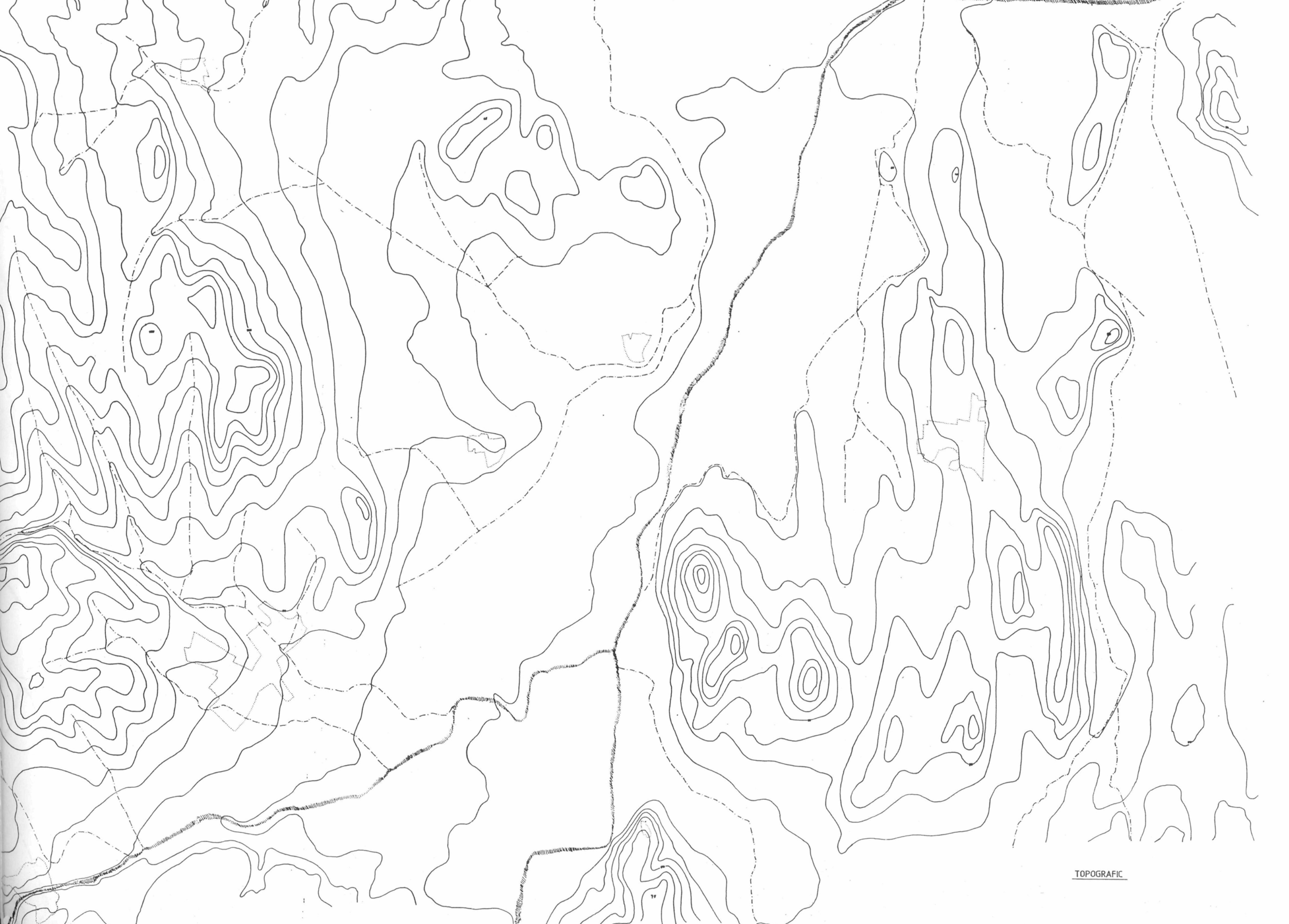
(vegeu plànol de superposició de traces i arestes)

La superposició del sistema ens revela la decisiva imbricació de les arestes orogràfiques amb la linealitat dels ordres fragmentats, als quals ha estat transferida la dominant Nord-Sud del relleu. La cadència carena-curs d'aigua-carena resulta accentuada per la incorporació dels eixos vertebrals, que mantenen rigorosament els ritmes en les àrees de major alteració de pendents, i resulta així més fàcilment interpretable la seva qualitat, que bàsicament podrem assimilar a camins de carena, de fons, o com veurem en molts casos, de mig vessant i en menor grau a cursos d'aigua, aquests darrers coincidents majoritàriament amb els ordres que hem anomenat secundaris.

□ nuclis d'assentament
— traces ortogonals
- - - traces secundaries

LES TRACES VERTEBRALS

TOPOGRAFIC

convexitats i lloms
cursos d'aigua

SUPERPOSICIO DE TRACES I ARESTES

Les traces creuen les línies de carena en comptades ocasions i quan ho fan coincideixen majoritàriament amb les discontinuïtats de l'aresta, en una clara referència que confirma la implantació dels camins en recorreguts que busquen els punts baixos de pas entre elevacions.

El rigor d'implantació cadencial i orientada en sentit Nord-Sud es perd a mesura que disminueix el pendent, i resulta una expressió en eixos molt més desordenada en el pla, fruit de la recerca puntual de les mínimes condicions d'accés i especialment de desguàs en la fragmentació del sòl.

Una consideració explícita s'ha de fer amb relació a l'àrea de l'estany (Ullastret), ja que provoca eixos rectilinis fruit d'ordenacions homogènies executades de cop per una sola voluntat i en un terreny igualment homogeni i pla, resultat de l'espai recuperat. Els eixos participen simultàniament de l'aigua i l'accés i conformen una estructura aïllada i desvinculada del context. Insistirem més endavant en aquest model.

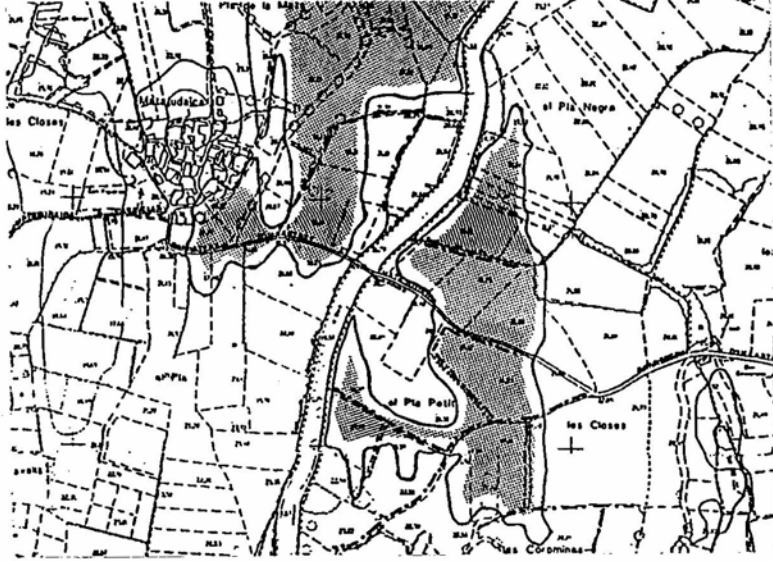
Del que hem dit fins aquí, refermen la idea de la decisiva vinculació dels arrencaments a les opcions topogràfiques, vinculació que en tot cas fa més explícits els ordres parcials amb l'accentuació del relleu. Caldrà però, seguint el criteri d'anàlisi pautaada o de definició de lleis parcials, cercar quins ordres governen el pla atesa la menor evidència en la lògica d'implantació de les traces.

La manca d'arestes pròpia de la suavització del relleu i la dificultat d'evacuació dels excedents d'aigües superficials, suggereix en el pla la recerca de pautes d'ordre a partir d'aquelles mínimes condicions de desguàs, atesa la racionalitat amb que la pagesia transforma el territori per garantir l'estabilitat dels conreus.

El sector que analitzem correspon a un territori de secà malgrat les peces aïllades que recentment han incorporat sistemes de rec amb pous, conseqüència de la seva especialització en conreus farratgers que com el blat de moro requereixen fortes aportacions addicionals.

El treball que realitzem sobre una base topogràfica del sistema fragmentat del sòl obliga a constants comprovacions sobre la traça fotogràfica i sobre el terreny, tota vegada que enfront a la clara acció de control del desguàs que veïem en capítol II (2.4.3. al parlar de la qualitat del límit parcel·lari), en les zones de relleu alterat afectant cada peça per evitar l'erosió, la sistematització en el pla es fa òbviament menys evident.

Tanmateix hem de remarcar que la construcció de les motes arran dels rius Daró i Rissec per estabilitzar la traça i protegir els conreus en cas d'avingudes, comporta un trencament sobtat en el centre de la plana, que impedeix el desguàs natural que originalment s'hi produïa, en àmbits concrets que han mantingut la rasant original, resultant àrees inundables per forta ploguda.

Aquesta desvinculació funcional dels rius i la subsegüent alteració del desguàs superficial, ha provocat paral·lelament la reconducció de les aigües sobrants dirigint-se cap als cursos provinents dels relleus de Ruplà i Corçà al marge esquerre i al rec del molí d'Ullastret i d'En Bou, en desús, al marge dret en els trams en que la cota de rasant del rec fa possible l'abocament. Aquest fet, al marge, posa novament de manifest implicacions territorials de les motes en tant que elements de transformació, més enllà de l'estricta implantació física en l'espai.

Hem confeccionat el plànol de línies de desguàs a partir de les direccionalitats dels pendents unitaris, document que ens permet definir tres nivells en el sistema d'evacuació. D'una banda es manifesten les ramificacions d'escòrracs que dibuixant parcialment les unitats de conreu defineixen uns àmbits de desguàs, sense manifestar ordres concrets que, com veurem, aboquen en gran majoria en aquells dos cursos d'aigua de nivell superior situats a cada marge. Un tercer nivell el defineixen les potents traces dels rius Daró i Rissec refermades per les motes.

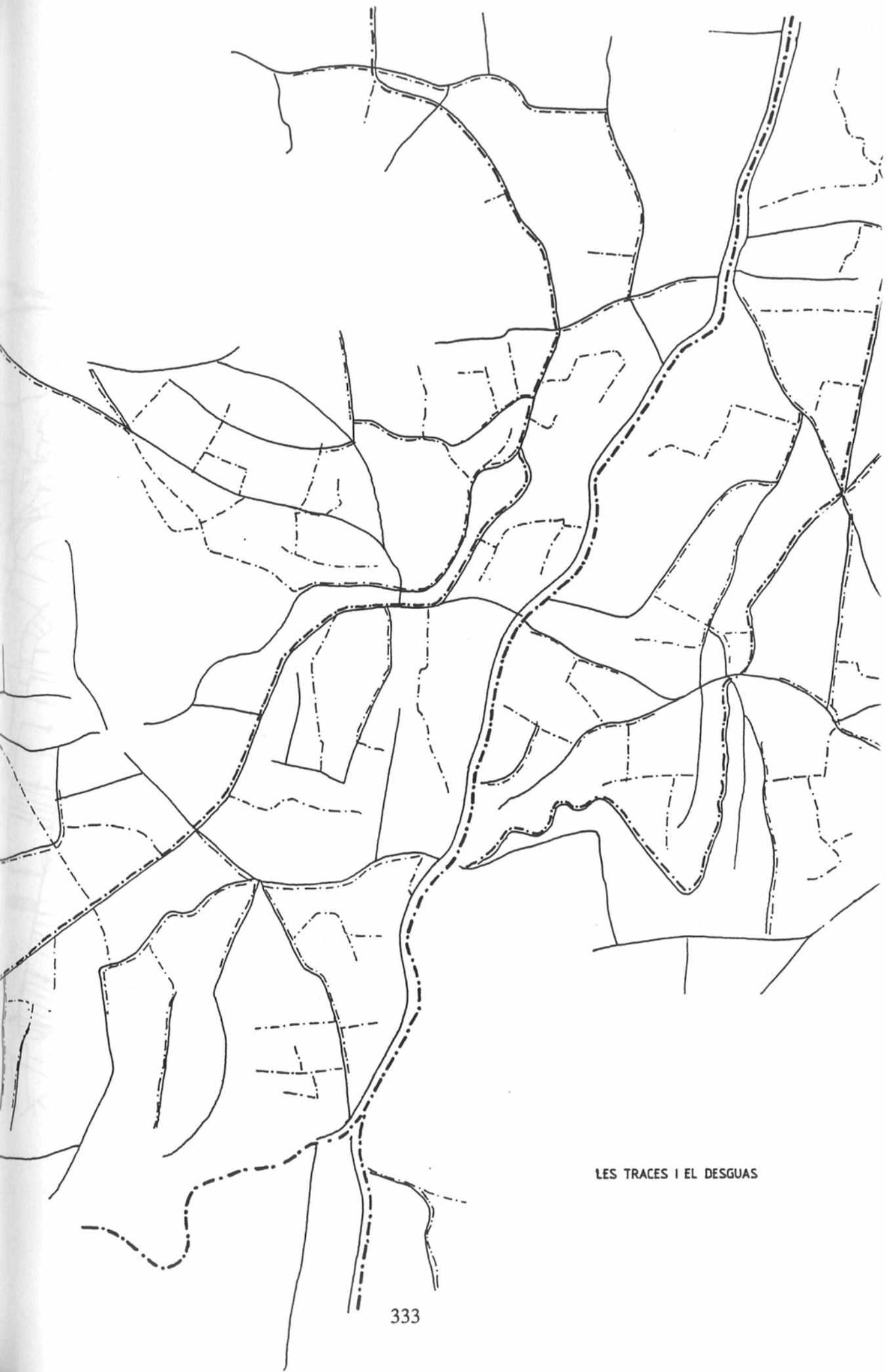
(vegeu en el plànol adjunt la sistematització dels pendents i el desguàs.)

La superposició de les traces i les línies d'aigua no aporta elements notables de coincidència que permetin establir pautes d'ordre, llevat de l'adaptació parcial de cursos d'aigua sobre eixos secundaris. Una lectura arran de terra permet detectar una forta correspondència de les traces amb el sistema d'accés, en el qual la funció diversificada en un cosit de tot l'àmbit, adaptada a la fragmentació de gra petit, domina sobre l'estructuració en ordres.

(vegeu a la plana següent la superposició de les traces i el sistema de desguàs.)

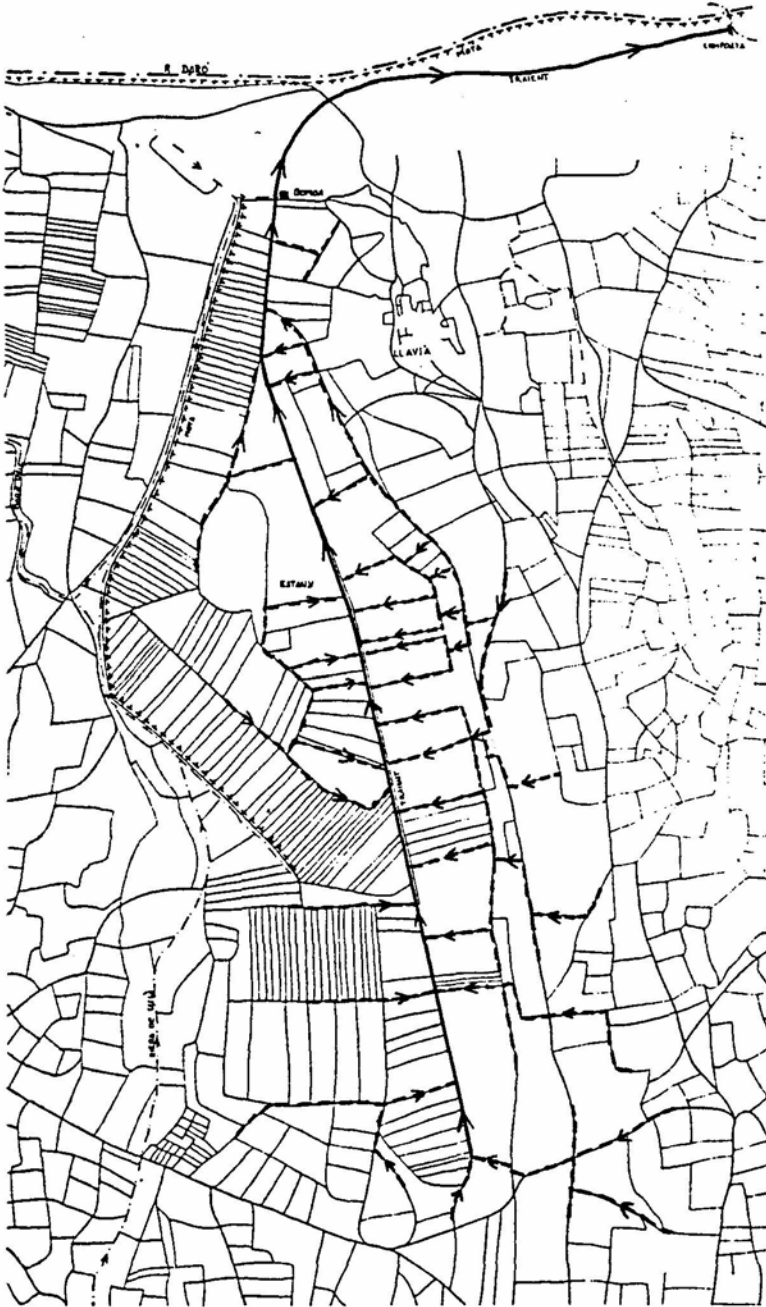
La manca d'ordenació en la sistemàtica de les traces al pla, no invalida la decisiva dependència de l'aigua en la concreció de les lògiques que l'organitzen, com es posa de manifest en els subsistemes generats a ambdós marges del Daró per les motes. Com dèiem es tracta de dos àmbits de desguàs independents en els que han estat parcialment invertits els sentits originals d'escorrentia, sens perjudici de la manifesta estabilitat del mosaic, consolidant uns sistemes ramificats vers els corresponents eixos col·lectors.

La interpretació d'aquesta pauta com a instrument d'identificació estructural en els àmbits mancats de referents topogràfics, s'ens suggereix de forma decisiva en l'exemplificació del model, que implica la seva utilització de forma unitària i expressa en la recuperació i manteniment de l'estany d'Ullastret. Aprofundir en el símil que ens forneix l'estany refermarà la valoració del model.

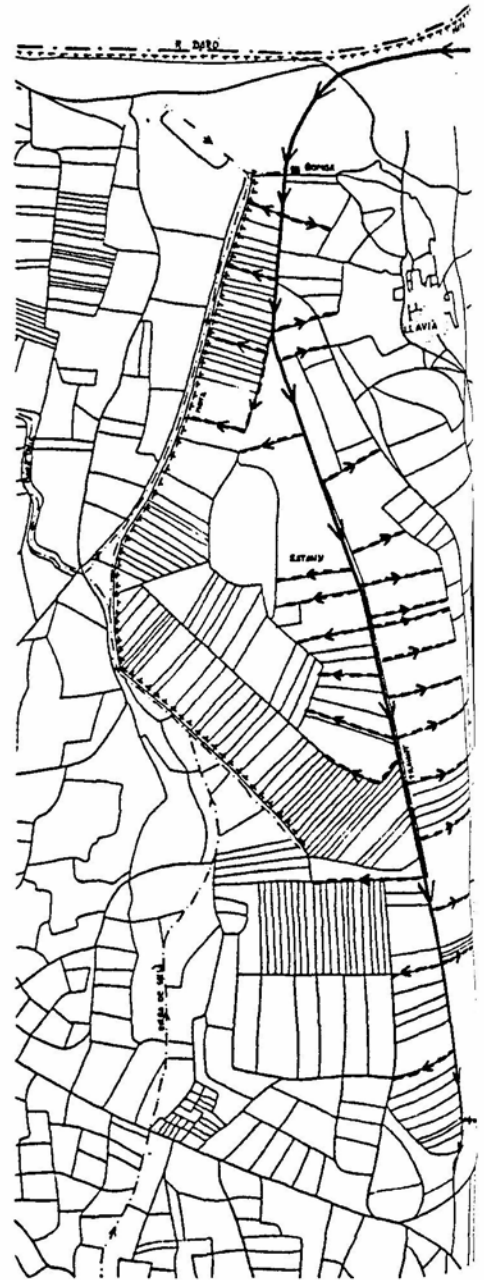

LES TRACES I EL DESGUAS

EL MODEL INDUÏT PER L'AIGUA EN L'ESTANY

sistema d'evacuació i buidat

la funció de reg

El procés de buidat de la cubeta tectònica de l'estany i la consolidació de l'espai recuperat comporta, a més de llevar les aportacions del curs vell del Daró i de la riera de Selsà, la construcció del rec traient com a eix bàsic d'evacuació de les aportacions dels vessants que l'envolten. Amb aquest fi, en el moment de la materialització de les peces resultants del repartiment es practiquen escòrrecs coincidents en els seus límits i en el centre de les unitats majors, que aboquen al rec i així mantenen útil la superfície recuperada. Es formalitza un sistema vertebrat sobre el Traient que estructura l'estany, malgrat que no l'abasta totalment, tota vegada que els arrencaments a ponent es vinculen a les motes de protecció.

L'espai recuperat es compon d'un pla horitzontal en el que es practica el sistema de desguàs esmentat (rec traient i escòrrecs), construït igualment amb rasants horitzontals, qualitat que, com veurem, permet la seva utilització en sentit invers per a reg.

Tanmateix el conjunt resulta a una cota inferior respecte de l'entorn, en concret es troba 3 m. per sota de la plana situada al nord, única sortida possible de les aigües amb el rec que paral·lel al Daró, aboca prop de Gualta en el rec del Molí.

En temps de plagues és necessari procedir al bombeig constant del traient a través de l'estació corresponent (Mas de la Bomba), situada a l'extrem nord on es manifesta de forma sobtada la diferència de cotes. Per contra la funció inversa per a reg en temps de sequera es produeix per aportació d'aigües del rec del Molí des de la comporta de Gualta, que per gravetat inunden el Traient i posteriorment els escòrrecs que reguen els camps situats a ambdúes bandes.

En l'actualitat aquest sistema s'utilitza parcialment, actuant el Traient de reserva que alimenta els sistemes mecanitzats de reg.

(vegeu en els esquemes adjunts l'acció vinculant de l'aigua en l'estructuració del model.)

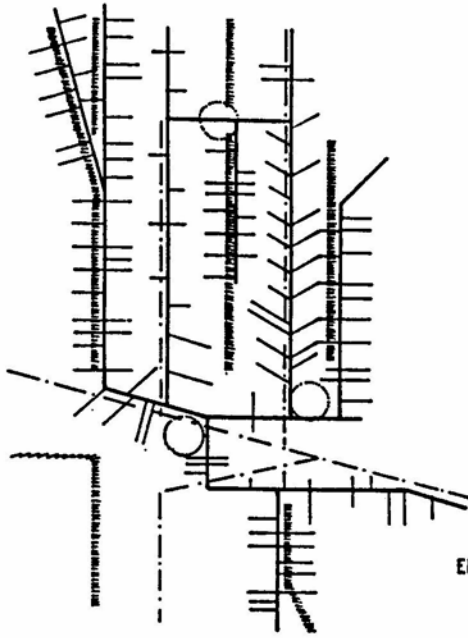
L'anàlisi de les pàgines precedents ens permet ara realitzar una adequada interpretació del marc de referència que hem assolit en el plànol de superposició de traces i arestes, i així afrontar la seva utilització per a les finalitats projectuals que ens proposem.

Les diferències en les pautes de comportament que hem detectat en relació a l'accentuació orogràfica i a la presència de l'aigua, ens predisposen de cara al sistema d'expressió dels models que organitzen l'espai. Entenem que és a partir del dibuix de les traces com a elements que tradueixen els ordres naturals en ordres artificialitzats de forma adequada a la intensitat en què es presenta el rigor del condicionant natural, i de les arestes com expressió de les condicions de divisòria i de les potències pròpies del territori, on assolirem la adequada formalització del marc de treball.

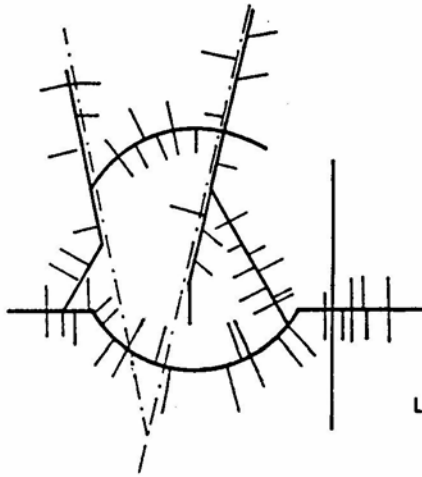
En la mesura que el mètode indueix criteris d'identificació territorial recolzats en el caràcter vinculant dels factors naturals sobre els ordres artificialitzats, els models teòrics que exposem tot seguit corresponents a la pauta del pla, del relleu i a l'expressió seqüencial, ens permeten fer una abstracció gràfica dels ordres en la transició.

S'intenta evidenciar esquemàticament el dibuix del plànol de superposició, explicitant el procés que des del rigor pautat i direccionat del relleu, evoluciona cap a un model heterogeni i sinuós dominant en el pla el qual objectivament no es contradeix amb la racionalitat de la seva utilització en l'estany.

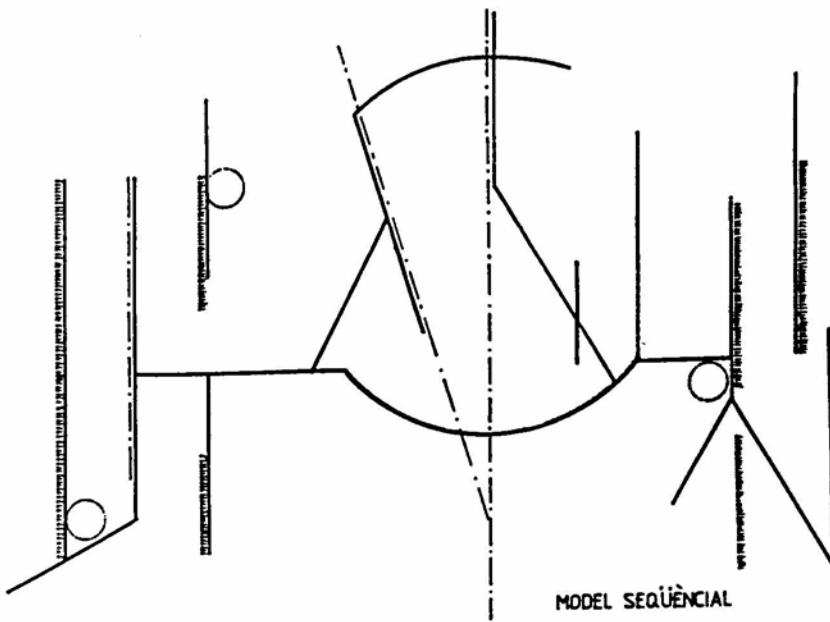
(Vegeu en la plana següent l'abstracció geomètrica dels models.)

EL RELLEU

LA PLANA

MODEL SEQÜENCIAL